

Оригинални научни рад
Примљен: 30. марта 2024.
Прихваћен: 12. маја 2024.
УДК 821.163.41.09-992 Мијатовић Ч.
821.163.41.09-992 Ђорђевић В.
10.46630/phm.16.2024.08

Александар М. Костадиновић¹

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет

Катедра за српску књижевност и језик

<https://orcid.org/0000-0001-9039-8371>

„КУЛТУРНА ПИСМА” ЧЕДОМИЉА МИЈАТОВИЋА И ВЛАДАНА ЂОРЂЕВИЋА: ОД ПУТНИЧКЕ ЕПИСТОЛОГРАФИЈЕ КА ПУТОПИСНОЈ РЕПОРТАЖИ²

Главни предмет нашег проучавања су чланци Чедомиља Мијатовића („Писмо из Лондона”) и Владана Ђорђевића („Једна ноћ у Атинама”), публиковани у последњем годишту часописа *Отаџбина* (1892). Према замисли уредништва *Отаџбине*, очекивало се да „културна писма” буду стални прилози сарадника који бораве у иностранству, као „периодични извештаји о главнијим и значајнијим цртама” духовног/културног покрета код разних европских народа. Са становишта историјске поетике путописа, посебно су занимљиви трансформациони процеси на морфолошком плану, тј. преобликовање модела путничког писма у онај тип путописне репортаже која ће у српској књижевности остварити доминацију тек у периоду између два светска рата. С обзиром на то да је реч о непроученим, па и незапаженим текстовима двојице значајних српских писаца XIX века, остварени аналитички увиди омогућили би прецизирање и кориговање формираних књижевноисторијских судова, као и ближе одређење идеолошке тачке гледишта са које се моделује слика страног света у њиховој путописној прози.

Кључне речи: српски путопис XIX века, путничка писма, путописна репортажа, имагологија, слика страног света, Чедомиљ Мијатовић, Владан Ђорђевић

Током последње године излагања *Отаџбине* (1892), часописа од средишњег значаја за епоху реализма у српској књижевности, објављена су „културна писма” двојице сталних сарадника – Чедомиља Мијатовића (1842–1932) и Владана Ђорђевића (1844–1930).³ У овом гласилу је иначе било остављано „доста простора документарно-умјетничкој прози (путописи, успомене из српско-турских ратова)”, што је било могуће захваљујући обиму свезака, а одговарало је општој оријентацији „озбиљне” књижевно-научне штампе оног доба (IVANIĆ 2008: 61–62). Рекло би се

1 aleksandar.kostadinovic@pr.ac.rs

2 Рад је усмено изложен на 52. Научном састанку слависта у Вукове дане (2022) под насловом „Од путничке епистографије ка путописној репортажи: ’културна писма’ Чедомиља Мијатовића и Владана Ђорђевића”

3 Вл. Ђорђевић је, заправо, био оснивач и уредник часописа, с тим што је књиге 19 и 20 (1888) уредио Љубомир Миљковић, а последње три књиге, почев од књиге 30 (1892), у којима су објављена „културна писма”, уредио је др Милан Јовановић Морски.

да је путописни жанр имао повлашћено место у уређивачкој концепцији: готово да није било свеске *Ошацибине* без путописа, па је овај жанр био истакнут и у називима рубрика (нпр. „Приповетке, романи, новеле, путописи”).⁴ „Културна писма”, која су предмет нашег проучавања, могу се, без већих ограда, сврстати у путописно-публицистичку прозу, а покренута су на иницијативу уредништва као „дописи о духовном (културном) покрету” разних народа, које би слали сарадници часописа с тренутним боравиштем у иностранству. Апелу редакције први су се одазвали Мијатовић и Ђорђевић,⁵ с тим што је часопис мало након тога трајно угашен, па је ова замисао остала без виднијег одјека. О њиховим културним писмима – „Писму из Лондона” Ч. Мијатовића и „Једној ноћи у Атинама” Вл. Ђорђевића – готово да се није писало, нити су икада побудила озбиљнију истраживачку пажњу, иако је, макар са становишта историјске поетике путописа, било довољно разлога за један подробнији аналитички осврт. Како је реч о списатељима који су доскора били препуштени заборава, а њихово богато и разноврсно књижевно дело скрајнуто и изван видокруга тумача и историчара књижевности, може се рећи да су и поменути чланци поделили рецепцијску судбину осталих списа ових аутора.

Пад из опште прихваћености у потпуни заборав јесте једно од неписаних правила књижевног живота, закономерни образац књижевне историје по којем се одвија рецепција већине писаца који су били признати од властитих савременика. С друге стране, то је и сложена књижевна појава, која се разликује у сваком конкретном случају, те јој и треба приступати пажљиво, с настојањем да се макар идентификују бројни и међусобно испреплетани фактори који је узрокују. Као један од битних чинилаца који одређује репепцију дела можемо идентификовати и „лични углед и институционални значај писаца у своме времену и својој средини” (МАКСИМОВИЋ 2011а: 123),⁶ јер је то фактор који итекако може детерминисати (и деформисати) читалачке реакције на књижевно дело, како у тренутку првобитне рецепције, тако и накнадно. Чини се да је управо тај моменат доминантно определио историју деловања Мијатовићевих и Ђорђевићевих литерарних радова: њихово вишедеценијско учешће у политичком животу Кнежевине па Краљевине Србије, те ангажовање на важним државничким пословима и функцијама,⁷ пресудно је

4 Према библиографији „прозе домаћих аутора” у *Ошацибини* (JOVIČIĆ 1979), на страницама овог часописа објављено је тринаест путописних текстова, у двадесет и четири свеске, с тим што ту нису уврштени бројни написи који тендирају једном објективнијем, научном приступу, као што су путописно-етнографски записи Мите Ракића, Анте Гвозденовића, Михаила Илића и др. Мерено бројношћу али и квалитетом прилога, најзначајнији путописац *Ошацибине* био је, без сумње, М. Јовановић Морски.

5 Обојица су тада у дипломатским посланствима у иностранству, Мијатовић у Лондону, а Ђорђевић у Атини.

6 Прецизну анализу феномена књижевног заборавља и систематизацију његових могућих узрока понудио је Горан Максимовић у огледу „Три занемарена пјесника српског романтизма: Васа Живковић, Јован Илић, Стеван Владислав Каћански” (МАКСИМОВИЋ 2011а).

7 Ч. Мијатовић је у више наврата био министар финансија (1880–1883, 1886–1887, 1894), као и министар иностраних дела (1880–1883, 1888–1889), а посебно је био ангажован у дипломатској служби као посланик или генерални конзул: у Лондону (четири пута), у Цариграду (два пута), у Хагу и Букурешту. Вл. Ђорђевић је био министар просвете и црквених дела и министар народне привреде (1888–89), био је посланик у Атини и Цариграду, а по повратку из дипломатске службе, постао је председник владе и министар иностраних дела (1897–1900).

утицало на први, крајње позитиван пријем, али и на потоње, априорно одбацивање њихових остварења. Њихове књижевне репутације биле су неодвојиве од политичких, а обојица су као политичари били упамћени превасходно по два епизода ма које су, у најмању руку, производиле контроверзе: Мијатовић по потписивању Тајне конвенције с Аустроугарском 1881. године, а Ђорђевић по „црној владановштини”, како су опозициони кругови имали обичај да именују конзервативни и аутократски карактер владе којом је председавао (1897–1900).

Према мишљењу Љиљане Костић, Вл. Ђорђевић је „прешао необичан пут – од општег ласкања, уважавања и страхопоштовања до одбачености и презира”, констатујући да су „кључну улогу у процесу Ђорђевићевог искључивања из културне и политичке историје српског народа имали [...] Јован Скерлић и Слободан Јовановић”, за шта су повод била „идеолошка размимоилажења и неслагања”. Скерлићев ауторитет врхунског арбитра у књижевним стварима допринео је томе да се о Вл. Ђорђевићу као књижевнику није писало, да је био „игнорисан и изостављан приликом приређивања антологијских избора из српске књижевности” (KOSTIĆ 2020: 186). Мијатовић, за разлику од Ђорђевића, није био прећутан у Скерлићевој *Историји нове српске књижевности* (1914),⁸ али је крајња вредносна процена Скерлићева била неопозива: „Јоште жив, Мијатовић је писац који увелико припада прошлости. Он је један од типских представника нашег романтизма, романтички историчар и историјски романтичар.” (SKERLIĆ 1997: 295) Ово је, вероватно, најранији (свакако не и последњи) случај литерарног „упокојења” биолошки живог аутора у нас,⁹ мада је Скерлић, у ствари, само заокружио деценијско негативно суђење о Мијатовићу. Након тридесетогодишњег, крајње афирмативног става критике и шире читалачке публике,¹⁰ оцењивачи окупљени око *Српској књижевној иласнику* (Ј. Продановић, П. Поповић и Н. Антула) заузели су дијаметрално супротстављен став, што је био сигнал промене књижевног сензибилитета, али и симптом дефинитивног Мијатовићевог силаска с политичке сцене (види MARKOVIĆ 2006: 181–185).

„Вододелницу у оцењивању” Мијатовићевог опуса иницирала је његова путописна књига *Цариградске слике и њрилице* (1901) (MARKOVIĆ 2006: 183), у којој је аутор оставио сведочанство о периоду свог дипломатског службовања у Турској. Једна од негативних критичарских реакција на ово дело заслужује детаљнији осврт: наиме, текст Павла Поповића „Чедомиљ Мијатовић као путописац”, објављен у *Српском књижевном иласнику* (1902), не може се окарактерисати само као „престрој” (MAKSIMOVIĆ 2011b: 154), већ и као суштински неправедан, а посредно се тиче и културних писама која су предмет нашег занимања. Иако је приказ писан с основном амбицијом текуће критике да се вредносно одреди према новоизашлом

8 Ако се изузму библиографске референце, Вл. Ђорђевић се у Скерлићевој *Историји...* помиње само једном, у својству оснивача и уредника часописа *Ошцабина*.

9 Скерлићеву оцену Слободан Г. Марковић је упоредио са „смртном пресудом”, а Предраг Протић са „одстрелом мртваца” (види MARKOVIĆ 2006: 183, 185).

10 Већ са тридесет година Мијатовић је стекао статус класика српске књижевности, а његово историографско и књижевно дело наишло је на похвале Т. Стефановића Виловског, Ст. В. Поповића, Ђ. Даничића, Св. Вуловића, др М. Савића, Ј. Храниловића, Бр. Станојевића и др. Слободан Јовановић, представник наредног интелектуалног поколења, првобитну рецепцију Мијатовићевог дела пропратиће следећим речима: „Он је био књижевна мода и књижевна маза свога доба” (види MARKOVIĆ 2006: 181–182).

делу, коначан суд критичара није био утемељен на „естетичким” проценама, чак ни првенствено на њима, већ на програмској оријентацији Поповићеве критике, која је пре свега водила рачуна о тзв. „правим потребама” једне „младе” националне књижевности.¹¹ Према оваквој критичкој платформи, која није остављала простора за личне афинитете и идиосинкразије, сваки аутор је био дужан да се при одабиру књижевних задатака руководи потребама књижевности у чијим оквирима ствара, па тек онда својим личним способностима. Водећи рачуна о оба наведена момента, П. Поповић је констатовао да је корисност, тј. информативна вредност Мијатовићевог путописа мала, недовољна да „књига буде познавалачка, солидна, добра”, те да је Мијатовић „дао један лаки и забавни спис а не дело озбиљног познавања и посматрања” (POPOVIĆ 1999: 203). Према Поповићу, с обзиром на већ проверена умећа Ч. Мијатовића, аутор је могао (или морао) да пружи неку ваљану књигу из области економије, историографије или какав „потребан” превод с енглеског. Напокон, да се Мијатовић руководио сопственим способностима и склоностима, могао је да напише и путописну књигу која би боље одговарала потребама српске књижевности, а то би, с обзиром на свој вишегодишњи боравак у Енглеској, јамачно урадио да је писао о Лондону, а не о Цариграду:

И у области путописа Мијатовић је могао написати једну добру и корисну књигу. Да је он писао, на пример, о Лондону, у којем је тако дуго живео, који зацело врло добро познаје, чији је јавни живот с дана на дан свестрано пратио, чије је музеје и галерије прегледао, у чијим је библиотекама радио, у чија је позоришта ишао, о којем се уопште имао прилике потпуно и довољно обавестити, и то у сваком погледу, и културном, и политичком, и привредном, и трговачком, и религиозном, и у погледу спорта ако хоћете, и сваком другом; да је он, дакле, писао књигу о Лондону, та његова књига била би и корисна, и добра, и потребна, и скоро као поручена. Ја и не помињем колико би она била интересантна, и интересантнија него друге књиге путописнога рода, јер би у њој било говора о музејима, библиотекама, парламенту, уметности, о стварима, дакле, о којима сваки од нас једва чека да што више прочита и сазна.

Али Мијатовић то није учинио.

(POPOVIĆ 1999: 202)

Не преиспитујући овакву аксиоматику и аксиологију, нити валидност конкретних примедби у разматраном приказу, морамо приметити да макар у једном

¹¹ У свом огледу „Критика у српској књижевности” (1894), Павле Поповић је „јасно, разговетно и сигурно саопштио програм будућег рада, утврдио теоријске основе и назначио главне правце критичког деловања” (PALAVESTRA 1999: 538). Полазни његов мета­критички став тицао се важности, функција и задатака које литерарна критика мора да преузме на себе у једној књижевности која је „млада”, где „правци нису утврђени, рад није организован, [а] компас није нађен”. Управо су наведене околности биле основни разлог због чега је Поповић сматрао да критика треба да буде „систематична и организована, да обухвата што шири круг књижевних манифестација” и да води „рачуна више о потребама наше књижевности” него о потребама или афинитетима појединаца (POPOVIĆ 2002: 177). Оно што је Поповић захтевао од критике, подједнако је очекивао и од самих писаца: „У нашој књижевности има толико празнина да их само добро упућен рад свију књижевника може попунити, а сваки књижевник може да види које су то празнине.” (POPOVIĆ 1999: 200)

Поповић није имао право: Ч. Мијатовић није написао такву књигу, али чланке у периодици јесте. Његова културна писма, објављена десетак година раније,¹² већ су одговорила на већину потреба које је Поповић артикулисао у наведеном одломку. У свом првом „Писму из Лондона” аутор се бавио широким спектром појава и догађаја актуелних у ондашњем енглеском и америчком друштву: религиозним питањима, тј. спорењима унутар англиканске цркве у вези с догмом о непогрешивости Библије, социјалним тенденцијама као што су промена доктрине и праксе у америчким „казненим заводима” (заокрет од кажњавања ка преваспитавању и рехабилитацији) или читав низ реформаторских тежњи „слободњачког и напредног духа” у Енглеској (скраћивање радног времена, настојање да се формирају пензиони фондови, „еманципација женскиња” и сл.). С обзиром на личне афинитете, Мијатовић је посебну пажњу посветио питањима из области економије и књижевности, те информисао своје читаоце о тзв. „школи биметалиста” којима припада „највећи број америчких економиста и финансијера” (МИЈАТОВИЋ 1892а: 177), док ће англо-америчкој литератури посветити најзначајнији део свог списка. Читаоце је обавестио о недавној смрти двојице славних америчких песника – Џејмса Расела Лоуела¹³ и Волта Витмана, те је у назнакама дао и њихове биографске и поетичке портрете. Писац као нарочито занимљиву актуелност у књижевном животу Америке издваја један нови, практичан приступ подучавању књижевности, зачетак нечега што ће се накнадно развити у књижевне радионице и академску дисциплину „креативног писања”: „Пало ми је још прошле године у очи, да се амерички часописи радо баве испитивањем закона поетике и белетристике и услова за успех књижевника. Један од најславнијих америчких романописаца, Хаоелс,¹⁴ писао је у једном часопису и читаву теорију поетике на основу свога искуства. У Њу-Јорку има нарочита једна приватна школа у којој се предаје: наука о писању романа. Волтер Бенцант,¹⁵ један

12 Прво „Писмо из Лондона” појавило се на иницијативу уредништва *Оџаџдине* 1892 (књ. XXXI, св. 122). Те, последње године постојања часописа, његово уређивање је преузео М. Јовановић Морски под прилично отежавајућим околностима: према сведочењу Вл. Ђорђевића, редакција због финансијске оскудице више није била у могућности да исплаћује хонораре („десет дуката за табак”), што је довело до значајног опадања квалитета прилога (тј. до штампања „ђачких вежбања”). Културна писма била су последњи покушај старијих аутора са „партијархалном навиком да се ради без хонорара”, тачније, чланова редакције и њој најближих пријатеља да се часопис ревитализује и врати на стазе старе славе (види ЂОРЂЕВИЋ 1892: 37). – У последњој књизи *Оџаџдине* појавио се и почетни део Мијатовићевог другог „Писма из Лондона” (књ. XXXII, св. 125), али с обзиром на престанак излажења часописа, ово културно писмо није никада објављено у целости. Већ у првом писму Мијатовић је најавио читаву серију таквих својих прилога: „Да бих охрабрио и друге, који би таквом задатку боље одговорити могли, ја ћу да покушам да шаљем такве периодичне извештаје, и ако сам пуно свестан о недовољности мојих способности за то” (МИЈАТОВИЋ 1892а: 175). На основу овог исказа може се закључити да се од низа лондонских писама у једном тренутку могла очекивати и читава књига путописно-публицистичке прозе.

13 Џ. Р. Лоуел (James Russell Lowell, 1819–1891) био је амерички романтичарски песник, књижевни критичар и дипломата. Припадао је првом нараштају америчких песника који су популарношћу својих стихова могли да конкуришу поезији енглеских аутора.

14 Вилијам Дин Хаоелс (William Dean Howells, 1837–1920) био је амерички реалистички романописец, књижевни критичар и драмски писац, познат по романима *The Rise of Silas Lapham* (1885) и *A Traveler from Altruria* (1893).

15 Вероватно је реч је сер Волтеру Безанту (Sir Walter Besant, 1836–1901), енглеском романописцу и историографу викторијанске епохе.

од најпопуларнијих романописаца енглеских предлаже да се таква школа отвори и у Лондону” (МИЈАТОВИЋ 1892a: 176–177). Бавећи се литерарним тенденцијама у Енглеској, Мијатовић износи и занимљиве статистичке податке из домена социологије књижевности: број чланова у лондонском Друштву књижевника („Authors’ Society”), количину различитих наслова које ануално штампају лондонски књижари, пуну експанзију женског књижевног стваралаштва, те значајно учешће, па и доминацију енглеских списатељица у годишњој књижевној продукцији, и сл.

Круг предмета којима се Мијатовић бави у другом писму је нешто сведенији: након описа летње сезоне у лондонском Вест Енду даје екфразу изложеног „челикореза у великом формату” хрватског сликара Влаха Буковца (1855–1922), који је привукао „највећу пажњу” лондонских шетача, што аутор глорификује као „тријумф једног Србина у Вест-Енду” (МИЈАТОВИЋ 1892b: 30–31).¹⁶ Највећи део овог недокончаног чланка посвећен је великој слави „грофа Толстоја” у енглеској културној јавности, овога пута нарочитом интересовању Енглеза за верске погледе и схватања руског писца. Дакле, Мијатовић је већ писао о англо-америчким „музејима, библиотекама, парламенту, уметности” и дао текстове који би, по тој одлици, били „интересантни и интересантнији него друге књиге путописнога рода”. Судећи по свему, дело какво је било „потребно” српској књижевности и њеном читалаштву, дело „скоро као поручено”, већ је био испостављено, али то нико није приметио, па ни сам поручилац.

Тешко је идентификовати праве узроке оваквог Поповићевог „превида”. Најмање је вероватно да је у питању тек пропуст или необавештеност: као заговорник и главни представник „историјске критике”, чији је „задатак био не толико да оцењује колико да објашњава књижевна дела, да осветљава њихов постанак и да утврђује све оне чиниоце који могу допринети бољем разумевању” дела, Поповић се залагао за „брижљиво изучавање књижевнога текста и проверавање примарних историјских података” (PALAVESTRA 1979: 7–8). На основу оваквог, минуциозног истраживања библиотечке и архивске грађе, Поповић је често умео да утврди тачно чињенично стање и да отклони бројне недоумице у српском књижевном зналству. Другу могућност смо већ разматрали у оквиру наратива о сукобу и смени генерација у српској политици, култури и књижевности на преласку из XIX у XX век: ову тезу могао би да оснажи податак да је те 1902, када се појавила Поповићева рецензија, обелодањена садржина Тајне конвенције, те да је раскринкан и карактер Мијатовићевог учешћа у њеном потписивању, што се у тадашањем јавном мњењу, углавном, третирао као чин издајства. С наше тачке гледишта, најзанимљивија је претпоставка да Поповић културна писма из Лондона једноставно није сагледао као путописе.

Иако су, што аутор, што уредништво *Оштацбине* паратекстуалним сигнализацијама јасно обележили Мијатовићеве чланке као „путописног рода”,¹⁷ чињеница је да

¹⁶ Нешто касније, исте године В. Буковац ће бити изабран за почасног члана Српске краљевске академије.

¹⁷ Наслов чланка „Писмо из Лондона” представља, у ствари, генолошки сигнал, архитектстуалну повезницу са жанровском традицијом од које се полази. Не само захваљујући опусу Љубомира Ненадовића, наслови препознатљиве синтагматике и семантике (морфолошка десигнација „писмо”/ „писма” + варијантни топоним) постају јасан знак припадности текста путописном жанру. Прва

„Писма из Лондона” својом морфологијом прилично изневеравају тадашња жанровска очекивања. Мијатовићеви текстови задржавају неке битне одлике путописне епистографије, пре свега формалну десигнацију јер „писмо” у то време јесте основни комуникациони канал општења на даљину, те специфичан однос времена дискурса и времена приче, који Жан Русе назива „непосредним захватом садашње стварности” (1993: 106), али је чињеница да су многе устаљене особине „путничких писама” овде једноставно изостале (дијалогска упућеност на другог, тон приватне и пријатељске кореспонденције; субјективност). Кључно одступање од жанровског оквира састоји се у томе да у Мијатовићевом писму није остварена „комбинација персоналног наратива и објективних дескрипција”, што је, према мишљењу Мери Лузи Прат, дуговека традиција европске путописне прозе (1986: 33): културна писма су била конципирана као текстови крајње редуковане нарације. Ови „периодични извештаји” нудили су преглед тема и питања тада актуелних у англо-америчкој периодици, што је произлазило из ауторског уверења да се на такав начин може остварити добар увид у „пулзирање англо-америчке образованости”, те да се „мисли англо-америчког духа из дана у дан и у свима правцима и појединостима својим огледају [...] најбоље у периодичним, махом месечним часописима који у Великој Британији и у Сев. Америци у врло великом броју излазе” (МИЈАТОВИЋ 1892b: 176). Културно писмо је, дакле, текст ненаративне природе, сасвим једноставне реторичке организације, где се путовање, као основ боравка у страниој земљи, појављује само као есенцијални услов текстуалне производње, али не и као део његове тематике. Мијатовић је као приоритет поставио сазнајну вредност и „корисност” својих дописа, због чега је њихову естетску димензију свесно занемарио. Културна писма су густо премрежена информативним дискурсом различите садржине с повременим интерполирањем неког експлицитног исказа из домена етнодескрипција и националних карактеризација, док је присуство и дејство других чинилаца реторичке игре сведено на најмању могућу меру. Све изгледа као да се тежи идеалу језичке и идеолошке транспарентности, остварене помоћу бројних минус-поступака: брисањем како трагова ауторског присуства и склоности (персоналног наратива, стила и идеологије), тако и неутралисањем других књижевних атрибута писања. Све наведено подржава основну амбицију с којом су ова писма настала, а то је најпре ослобађање од „утврђених предрасуда”, а потом и самостално испитивање и долажење „до праведних закључака” у вези с националним карактеристикама „Инглеза” (МИЈАТОВИЋ 1892a: 174).

Објективност Мијатовићевог приказа, остварена доследним укидањем сопства, умногоне подсећа на „хипернатурализам” и „уметничку намеру репортаже” да се „из сфере ’лепог’, из сфере романтичног задовољавања нагона” песничко врати „на голо, чисто и, рекло би се, научно прикупљање чињеница”, „да се реч препусти самом објекту”:

Prikazati stvarnost bez doterivanja, konačno raskrstiti s romantičkim aranžiranjem fabulativnog pesništva, kao u nauci, krenuti u potragu za maksimalnom objektivnošću,

„Писма из Лондона” у српској књижевности објавио је Константин Богдановић пола века раније у *Српском народном листу* (1846). Само уредништво *Отаџбине* сврстало је културна писма Ч. Мијатовића и Вл. Ђорђевића у рубрику под насловом „Приповетке, новеле, романи, путничке црте”.

pri kojoj valja što potpunije isključiti sve subjektivne izvore smetnji. Kao što naučnik iščezava iza svoga istraživanja, te postaje irelevantno ko sedi za mikroskopom, tako i pesnika valja ukloniti iz njegova dela: samo objekt kao takav, samo realne činjenice smeju da govore, niko drugi i ništa drugo.”

(BROH 1978: 178–179)

Приметан је, дакле, у Мијатовићевим текстовима читав низ особина блиских „новинарском путопису” и/или „путописној репортажи” као путописној подврсти која ће доминацију остварити тек у периоду између два светска рата. Ово инклинирање публицистичком жанру није изненађујуће, с обзиром на то да је општа тенденција путописне прозе била „жанровска усмереност на истину” (KEMBEL 1988: 2–3), што је врло сродно са „првим постулатом модерног новинарства”, који инсистира на „веродостојности и непристрасности” новинарског извештавања (DUVNJAK RADIĆ 2018: 79–80). Овој једнакој епистемолошкој оријентацији треба придружити још неке пратеће, а врло важне особине новинарског путописа, као што су: „новинарска страст за текстуализацијом актуелности дана”, дубоко прожимање литературе и политике, писање као облик друштвеног активизма и укључивања у „социолошке, културолошке и образовне токове [...] актуелног тренутка”, одбацивање „претерано кићеног израза као непожељног” зарад прецизног и тачног извештавања (види DUVNJAK RADIĆ 2018: 34, 76, 81). Испоставља се, тако, да је у овим мало запаженим и заборављеним културним писмима Мијатовић, у ствари, наговестио будуће токове развоја српске путописне прозе.

Међутим, оно што одваја публикување „Писама из Лондона” од других „текстова-претходника” који су нагостили појаву новинарског путописа у српској књижевности,¹⁸ јесу прагматичке околности које у великој мери карактеришу процес тзв. „рођења жанра”. Како год методолошки приступали феномену жанра, а отуда и појави нове жанровске врсте, чињеница је да се у овом случају појављује нов генолошки коцепт („периодични извештаји о главнијим и значајнијим цртама духовног, тј. културног покрета” разних народа/држава), нови генолошки објекти (конкретна путничка писма са скупом препознатљивих, моделотворних обележја на вербалном, синтаксичком, семантичком или прагматичком нивоу) и, напослетку, нов генолошки термин (тј. жанровска ознака „културно писмо”).¹⁹ Према нешто другачијем, а заправо комплементарном генолошком становишту, жанрови нису само „оруђе литерарних класификација”, већ и „институционализовани канал стварања, посредовања и повезивања [...] аутора и публике” (FIŠELOV 1999: 54), што значи да жанрови постоје и „као ’хоризонт очекивања’ за читаоце и као ’модел писања’ за ауторе” (TODOROV 1976: 163), чиме и постају класе текстова са поновљивим дискурским обележјима. И овај услов је код разматраних текстова био задовољен:

18 У такве путописе треба убројати нпр. већ помињана „Писма из Лондона” К. Богдановића, недорешени спис, тачније, серију извештаја С. Милутиновића Сарајлије „Како сам путовао ја по Русији 1846 године”, краће путописне радове Л. Томановића и др.

19 Пољска теоретичарка Стефанија Скварчињска разликује три врсте објеката који су предмет изучавања генологије: „генолошке објекте”, „генолошке концепте” и „генолошке термине”. Ову трихотомију генолошких објеката преузима и преформулише Дејан Милутиновић, именујући их на следећи начин: „жанр као појаву”, „жанр као појам” и „жанр као термин” (види SKVARČINJSKA 1980: 204; MILUTINović 2012: 13).

појављивање културног писма из пера другог аутора, односно, Ђорђевићевог чланка „Једна ноћ у Атинама” (*Отаџбина*, књ. XXXII, св. 125) потврђује став да је за конституисање жанра неопходно „да су одређена дела оставила утисак на умове својих читалаца”, како би „навела неке од њих да произведу дела ’налик’ или ’као имитацију’ оних која су читали”, што је процес који Давид Фишелов назива „жанровском производњом” (1999: 56).

Угледајући се на Мијатовићев модел,²⁰ и Вл. Ђорђевић приступа културном писму као тексту који претреса основна духовна кретања једног народа, али дату концепцију прилагођава сопственим интелектуалним и поетичким склоностима. Док је Мијатовић, као новинар, али и дипломата задужен за праћење енглеског јавног мњења, сматрао да су културне тенденције унутар једног друштва најчитљивије у периодичној штампи, Ђорђевић се, као драмски писац и „Theaternarr”, определио да читаоцима *Отаџбине* „одржи једно мало предавање о грчкој модерној драмској књижевности”: „Оно управо овај је чланчић требао да буде посвећен искључиво грчкој модерној драмској књижевности и у опште и атинским летњим позоришима на по се, јер са тим сам хтео да испуним моје прво културно писмо из Грчке” (ЂОРЂЕВИЋ 1892). Као и већина Ђорђевићевих прозних текстова, и ова „мала студија” има атипичну, хибридну форму, остварену преплитањем различитих типова дискурса, услед чега се његов извештај разбија на више сукцесивних, а врло хетерогених делова, па се читаоцу намеће утисак унутрашње неповезаности и неуједначености текста. У уводном делу „студије” Ђорђевић доноси необичну одлуку да техником анегдотског приповедања хумористички представи све проблеме рађања позоришног живота у средини са оскудним материјалним и духовним ресурсима: аутор најпре напомиње да „престоница нове Грчке још нема сталног позоришта, а камо ли ’народног’ или ’Краљевско-дворског’” театра (ЂОРЂЕВИЋ 1892: 66), не би ли након тога приповедао о својим првим гледалачким искуствима у Атини, потенцирајући лоше материјалне услове (декор, сценографија и костими који су неусклађени са тематиком драмских текстова), занемарљиве естетске домете „грчке тенденциозне патриотичке драме” и, напослетку, врло ниску култивисаност атинске позоришне публике, ненавикнуте на сценску илузију и феномен естетске дистанце. Системом кактад веома духовитих компарација са српском културном средином и позоришним животом, Ђорђевић дискретно поручује да су „порођајне муке” муке српског театра, за разлику од грчког, већ далеко у прошлости: „Сетих се књаза Милоша и дилетантског позоришта у Крагујевцу, у коме се ни један чин није смео свршити смрћу каквога Србина, јер је Књаз одмах наређивао да се дигне завеса, да онај погинули Србин оживи, те да убије Турчина” (ЂОРЂЕВИЋ 1892: 68). Остатак Ђорђевићевог бављења грчким позориштем нешто је ближи стандардном театро-

20 Сам Ђорђевић се позива на Мијатовићево прво „Писмо из Лондона” као на мустру по којој је обликован његов напис: „И не само да је Чедо Мијатовић први од старе гарде који се јавља онде, где треба цабе радити, него се јавља и сада, као и увек, са једном великом, лепом плодном идејом. – Он предлаже, да за ’Отаџбину’ пишемо културна писма, да њене читаоце упознајемо са сувременим културним напретцима оних земаља и народа, куда нас је судба растурила. – Као и увек, Мијатовић се не задовољава само идејом. Он одмах примером показује, како треба та писма писати, он у свом првом писму из Лондона обухвата тако рећи цео културни живот англо-америчке расе.” (ЂОРЂЕВИЋ 1892: 37–38).

лошком дискурсу: први део даје сажети историјски преглед модерне грчке драме,²¹ док се други може читати као нека врста импресионистичке позоришне критике.²² Упркос свим објективним препрекама за развој позоришног живота у Атини, Ђорђевић своје културно писмо ипак закључује на следећи начин:

Једна драмска литература која има да покаже „Галатију” и „Кутрулијеву свадбу”, није и не може бити без будућности. Пустите само да прође ова заразна болест, ова политичка врућица која још држи духове у Грчкој, пусти[т]е да наступи само толико материјално благостање, да бар неколико изабраних даровитих људи не мора радити једино за насушни хлеб, него да се може посветити са свим књижевности и уметности, па ћете видети да у овој раси поред све етнолошке мешавине кроз толике векове има још старог јелинског творачког духа, да у њој има још великих песника и уметника.

(1892: 101)

Наведени закључак није занимљив само због оптимистичке пројекције у будућност, већ и због дискретних етнодескрипција и националних карактеризација, чија је основна карактеристика амбивалентност као битна одлика „балканистичког” имаготипског дискурса: савремена Грчка има код Ђорђевића сва својства лиминалног подручја, полуравијеног и полуколонијализованог простора. Приказана је као друштво убрзаног материјалног и духовног развоја, али са упорним рецидивима блиске историјске прошлости, место је зачећа европске културе са јасно зацртаним програмом сопствене „европеизације”, колевка је позоришне уметности, а још увек „нема сталног позоришта и сталног позоришног друштва”. Вл. Ђорђевић очигледно упошљава одређене маркантне топосе са пореклом у западњачким (европским) дискурсима који се тичу Балкана и Источне Европе, што потврђује и честим паралелама и аналошким односима које успоставља између Грчке и сопствене домовине.

И Мијатовићев спис, упркос експлицираним тежњама аутора за неутралношћу и објективношћу активира одређене стереотипе у вези са англо-америчком културном заједницом. Правило је, у ствари, да брисање и/или разобличавање предрасуда обично за резултат има уписивање других стереотипа, често супротстављене евалуације и другачијег порекла. Тако се у позадини фактографски оријентисаног Мијатовићевог писања може прочитати апрецијативни имаготипски дискурс, по којем су Енглези вредни и знаменити као војсковође и државници, а од пресудне важности за читаво човечанство као филозофи, песници и романописци. У поменутих тврђењима, у ствари, није тешко препознати позитивне енглеске представе о сопственом народу, култури и прошлости. Чин преузимања туђег аутостереотипа и његовог претварања у своју представу о другом није

21 У питању је, заправо, приказ театролошке студије француског публицисте и књижевника Жоржа Бурдона (Georges Bourdon, 1868–1938), под насловом „Le Théâtre grec moderne” (*Revue d'art dramatique*, XXII (1891), 257–269; XXIII (1891), 12–27, 153–172, 284–298, 349–360).

22 Уз прилично обиман синопсис драмског текста, Ђорђевић саопштава свој непосредни доживљај са представљања *Галатије* грчког песника и драмског писца Спиридона Василијадиса (Σπυρίδων Βασιλειάδης 1845–1874), посебно хвалећи глумачку изведбу славне атинске позоришне глумице Евангелије Параскевопулу (Ευαγγελία Παρασκευοπούλου, 1865–1938).

неуобичајена појава,²³ али се ретко кад одвија без извесног евалутативног и идеолошког искривљења. Код Мијатовића, међутим, тај процес кулминира у тврдњама, које се, по својим кључним претпоставкама, могу без икаквих ограда одредити као део енглеске „расијалистичке доктрине”:²⁴

У самој ствари мешавина англо-саске крви са норманском, и комбинација ове смесе са келтском крви Ираца и Шкотландаца под управом класичног система грчког, дале су свету један народ од велике телесне лепоте, један народ од изванредне енергије и дубоке поли[ти]чности. Англо-саска раса и морално политички осваја свет на наше очи: сва северна Америка припада њој, сва Аустралија и Нови Зеланд и најбољи делови јужне Африке, а она влада у Источној Индији а за сада и у Египту.

(МИЈАТОВИЋ 1892а: 174)

На фактичку констатацију Мијатовићеву о мешању различитих крви (англо-саксонске са норманском, а потом ове са келтском) надовезују се имаготипски искази који се тичу физичких („велика телесна лепота”), али и морално-политичких карактеристика енглеског народа, као да је веза између биолошке супстанце и духовних обележја доказана. На слично повезивање физичког и духовног проналазимо и у већ навођеном одломку Ђорђевићевог писма („у овој [грчкој] раси поред све етнолошке мешавине кроз толике векове има још старог јелинског творачког духа”), што говори о томе да је расијализам прилично раширена и прихваћена доктрина оног доба. Међутим, треба нагласити да, за разлику од Мијатовића, Вл. Ђорђевић артикулише и антиколонијалне ставове, противећи се империјалној политици великих сила на Балкану (и Средоземљу), користећи се превасходно иронијом и литотом као реторичким средствима за разобличавање колонизаторских идеологема:

Та ескадра [британских ратних бродова] обилази сва пристаништа у средиземном мору онако шетње ради, колико да им машине не зарђају и колико тек да им „екипаж” не заборави занат, а већ ако се где год деси некакав ђаво у Мисиру, у Сирији, у Турској, у Грчкој, ма где на обалама грднога средњеземског „басена”, неће с горега бити да се ту нађу и оклопнице Њеног дражесног (gracious) Вели-

23 Потпуно присвајање туђег аутостереотипа у случају Мијатовићевог одношења према енглеској нацији сасвим је разумљиво с обзиром на године које је овај аутор провео у Енглеској и на породичну повезаност с представницима англо-америчке културе (ожењен књижевницом Елодијом Лотом, Енлескињом америчког порекла). По свему, он енглески културни простор није доживљавао као „туђ”, због чега је Сл. Г. Марковић с правом о њему писао као о „Викторијанцу међу Србима”.

24 Цв. Тодоров јасно успоставља разлику између „расизма“ и „расијализма“: „Rasizam je staro i verovatno univerzalno rasprostranjeno ponašanje; rasijalizam je idejni pokret, nastao u zapadnoj Evropi, čija je velika era započeta sredinom XVIII i završila se sredinom XX veka.” Према његовом мишљењу, расијалистичка доктрина почива на пет кључних претпоставки: 1) на тези о објективном постојању раса; 2) на претпоставци о узајамној повезаности физичких и моралних карактеристика; 3) на идеји о детерминисаности понашања јединке припадношћу расно-културној (етничкој) групи; 4) на јединственој хијерархији вредности које различите расе сматра међусобно супериорним/инфериорним; те 5) на ставу да политика треба да буде заснована на науци, која, разуме се, подупиरे расијалистичке тезе (види TODOROV 1994: 99-102). – Занимљиво је да се свих пет претпоставки могу прочитати у невеликом, цитираном одломку из Мијатовићевог лондонског писма.

чансва. Тим приликама инглеска ескадра разхлади какву политичку усијану главу или заузме какво Кипарско острво, верујте само за љубав ћумурске станице, ни за што друго, или бомбардује часком Александрију и помогне са свим невино и некористољубиво привремено окуповати и администровати Египат, а после кад се поврати ред, вратиће се Мисир Мисирцима.

(ЂОРЂЕВИЋ 1892: 62).

Мада су Ч. Мијатовић и Вл. Ђорђевић били „вршњаци и савременици, иако су „имали сродне животне и књижевне путеве”, а уз то припадали кругу „најутницајнијих и често непомирљивих српских политичара обреновићевске Србије” (МАКСИМОВИЋ 2011b: 151), очигледно је да између њихових културних писама постоји значајна разлика, која је, ако ништа друго, најочљивија у идеолошкој равни текстова. Међутим, ту се разлике не завршавају: Ђорђевић своје писмо из Атине настоји да „литераризује”, враћајући се неким традиционалним обележјима „путничких писама”. Ако бисмо размотрили само литерарна својства Мијатовићевих и Ђорђевићевих писама, уочили бисмо читав скуп опозитних парова карактеристика, на основу којих се они међусобно диференцирају: и у погледу ауторске перспективе (објективност : субјективност; озбиљан приступ : козерски тон), и у погледу употребе језичко-стилских средстава (информативност : тропичност), и у погледу употребе наративних стратегија. Док је Мијатовић обликовао писмо као текст ненаративне природе, већи део Ђорђевићеве „Једне ноћи у Атинама” има приповедни карактер, а при томе се уопште не тиче атинске позоришне уметности (што је иначе сам поставио као главни предмет свога излагања): ауторски глас у „Једној ноћи у Атинама” позива и води свог читаоца (наратера) у виртуелну шетњу Атином реализујући то техником, за оно време експерименталном и прилично несвакидашњом, приповедања у другом лицу. То значи да Вл. Ђорђевић, иако декларативно полази од Мијатовићевог културног писма као „модела за писање” свесно прибегава стратегијама тзв. „примарне жанровске продуктивности” које га од тог модела удаљавају. Примарна жанровска продуктивност представља ону врсту релације где се између „текста-стимулуса” и текста који на њега реагује успоставља ланац „трансформација које не функционишу према фиксној формули”, па ни производи жанровског угледања нису сасвим предвидљиви (види FIŠELOV 1999: 57). У питању је онај тип слеђења жанровског модела који даје виталитет и гипкост жанровском оквиру, али га истовремено и деформише и разграђује.

Са становишта еволуције путописног жанра Мијатовићева културна писма престављају иновативну појаву у српској књижевности XIX века и у великој мери подсећају на новинарски путопис између два светска рата. Са Ђорђевићевим писмом ствар је нешто сложенија: тешко је с поузданошћу тврдити да ли накнадна литераризација културног писма представља еволутивни корак уназад ка традиционалној путничкој епистографији или приближавање моделу путописне репортаже као познијем облику сусретања и укрштања публицистике и литературе у путопису. Напокон, не можемо тврдити да културна писма као деветнаестовеквна варијанта новинарског путописа имају довољно заједничких карактеристика са таквим обликом у XX столећу, нити да ли их можемо третирати као чланове исте поджанровске категорије. С обзиром на готово никакву запаженост Мијатовићевих

и Ђорђевићевих текстова, извесно је да између културних писама и новинарског путописа XX века нема каузалне везе, да су на делу само аналогije типолошкога карактера. Статус разматраних написа у оквиру генеалогije српске путописне прозе може се упоредити са уташеном побочном граном родословног стабла: иако без директних наследника, ови текстови-претходници показују значајан степен породичних сличности са још увек актуелним и виталним модусима путописања.

Извори

- ЂОРЂЕВИЋ 1892: ЂОРЂЕВИЋ, Vladan. „Jedna noć u Atinama”. *Otadžbina* (Beograd), knj. XXXII, sv. 125 (1892), 36–101. [orig.] ЂОРЂЕВИЋ, Владан, „Једна ноћ у Атинама”. *Отаџбина* (Београд), књ. XXXII, св. 125 (1892), 36–101.
- МИЈАТОВИЋ 1892a: МИЈАТОВИЋ, Čedomilj. „Pismo iz Londona”. *Otadžbina* (Beograd), knj. XXXI, sv. 122 (1892), 174–183. [orig.] МИЈАТОВИЋ, Чедомиљ. „Писмо из Лондона”. *Отаџбина* (Београд), књ. XXXI, св. 122 (1892), 174–183.
- МИЈАТОВИЋ 1892b: МИЈАТОВИЋ, Čedomilj. „Pismo iz Londona”. *Otadžbina* (Beograd), knj. XXXII, sv. 125 (1892), 29–35. [orig.] МИЈАТОВИЋ, Чедомиљ. „Писмо из Лондона”. *Отаџбина* (Београд), књ. XXXII, св. 125 (1892), 29–35.

Цитирана лијература

- BROH 1979: BROH, Herman. „Slika sveta u romanu. Predavanje”. *Pesništvo i saznanje: eseji*. Prev. Svetimir Janković. Niš: Gradina, 1979, 168–193. [orig.] BROCH, Hermann. *Dichten und Erkennen. Essays*. Zürich: Rhein-Verlag, 1955.
- DUVNJAK RADIC 2018: DUVNJAK RADIC, Žaklina. *Eстетика новинарске путописне репортаже*. Doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu, 2018. [orig.] ДУВЊАК РАДИЋ, Жаклина. *Естетика новинарске путописне репортаже*. Докторска дисертација одбрањена на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду, 2018.
- IVANIĆ 2008: IVANIĆ, Dušan. *Književna periodika srpskog realizma*. Beograd: Institut za književnost i umetnost, 2008. [orig.] ИВАНИЋ, Душан. *Књижевна периодика српског реализма*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2008.
- JOVIČIĆ 1979: JOVIČIĆ, Vladimir. *Časopis Otadžbina: 1875–1892*. Beograd: Institut za književnost i umetnost – „Vuk Karadžić”, [1979]. [orig.] ЈОВИЧИЋ, Владимир. *Часопис Отаџбина: 1875–1892*. Београд: Институт за књижевност и уметност – „Вук Караџић”, [1979].
- KEMBEL 1988: CAMPBELL, Mary B., *The Witness and the Other World. Exotic European Travel Writing, 400-1600*. Ithaca - London: Cornell University Press, 1988.
- KOSTIĆ 2020: KOSTIĆ, Ljiljana. „Književno delo Vladana Đorđevića”. U: Vladan Đorđević: život, delo, vreme. Ur. Radoje Čolović. Beograd: SANU, 2020, 185–246. [orig.] КОСТИЋ, Љиљана. „Књижевно дело Владана Ђорђевића”. У: *Владан Ђорђевић: живот, дело, време*. Ур. Радоје Чоловић, Београд: САНУ, 2020, 185–246.
- MAKSIMOVIĆ 2011a: MAKSIMOVIĆ, Goran. „Tri zanemarena pjesnika srpskog romantizma: Vasa Živković, Jovan Ilić, Stevan Vladislav Kaćanski”. *Identitet i pamćenje*. Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu, 2011, 123–136. [orig.] МАКСИМОВИЋ, Горан. „Три

- занемарена пјесника српског романтизма: Васа Живковић, Јован Илић, Стеван Владислав Каћански”. *Идентитет и памћење*, Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2011, 123–136.
- МАКСИМОВИЋ 2011b: МАКСИМОВИЋ, Goran. „Političari kao književnici srpskog 19. vijeka: Čedomilj Mijatović, Milutin Garašanin, Vladan Đorđević”. *Идентитет и памћење*. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2011, 151–164. [orig.] МАКСИМОВИЋ, Горан. „Политичари као књижевници српског 19. вијека: Чедомил Мијатовић, Милутин Гарашанин, Владан Ђорђевић”. *Идентитет и памћење*. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2011, 151–164.
- MARKOVIĆ 2006: MARKOVIĆ, Slobodan G. Grof Čedomilj Mijatović: Viktorijanac među Srbima. Beograd: Dosije – Pravni fakultet u Beogradu, 2006. [orig.] МАРКОВИЋ Слободан Г. *Гроф Чедомил Мијатовић: Викторијанац међу Србима*, Досије – Правни факултет у Београду – Центар за публикације, 2006, Београд.
- MILUTINOVIC 2012: MILUTINOVIC, Dejan. Istorijska poetika detektivske priče. Doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Nišu, Niš, 2012.
- PALAVESTRA 1979: PALAVESTRA, Predrag. „Pavle Popović i istorijsk kritika u srpskoj književnosti. U: Pavle Popović i istorijsk kritika prir. dr Predrag Palavestra. Novi Sad – Beograd: Matica Srpska – Institut za književnost i umetnost, 1979, 7–46. [orig.] ПАЛАВЕСТРА, Предраг. „Павле Поповић и историјска критика у српској књижевности”. У: *Павле Поповић и историјска критика*, прир. др Предраг Палавестра, Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за књижевност и уметност, 1979, 7–46.
- PALAVESTRA 1999: PALAVESTRA, Predrag. „Pavle Popović kao istoričar i kritičar nove srpske književnosti”. U: P. Popović, Nova književnost II, prir. akademik Predrag Palavestra. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1999, 537–547. [orig.] ПАЛАВЕСТРА, Предраг. „Павле Поповић као историчар и критичар нове српске књижевности”. У: П. Поповић, *Нова књижевност II: од Бранка до Шантића*, прир. академик П. Палавестра. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, 537–547.
- ПОПОВИЋ 1999, Павле (1999). Чедомил Мијатовић као путописац. *Нова књижевност II: од Бранка до Шантића*. Сабрада дела Павла Поповића, прир академик Предраг Палавестра, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 198–210.
- ПОПОВИЋ 2002, Павле (2002). Критика у српској књижевности. *Књижевна критика – књижевна историографија*. Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 177–183.
- RUSE 1993: RUSE, Žan. „Jedan književni oblik: roman u pismima”. Oblik i značenje. Ogledi o književnim strukturam od Korneja do Klodela, prev. Ivan Dimić. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1993, 103–152. [orig.] РУСЕ, Жан. „Један књижевни облик: роман у писмима. Облик и значење. Огледи о књижевним структурама од Корнеја до Клодела, прев. Иван Димић. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1993, 103–153.
- SKERLIĆ 1997⁶: SKERLIĆ, Jovan. Istorija nove srpske književnosti, prir. Jovan Pejčić. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1997. [orig.] СКЕРЛИЋ 1997⁶, Јован. *Историја нове српске књижевности*, прир. Јован Пејчић. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1997.
- SKVARČINJSKA 1980: SKWARCZYŃSKA, Stefania. „The Undetermined Problem of Basic Ge-

- nology". In: *Language, Literature & Meaning, vol II: Current Trends in Literary Research*, ed. John Odmark. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1980, 201–232.
- TODOROV 1976: TODOROV, Tzvetan, „The Origin of Genres“. *New Literary History*, 8/1 (Autumn, 1976), 159–170.
- TODOROV 1994: TODOROV, Cvetan. *Mi i drugi. Francuska misao o ljudskoj raznolikosti*, prev. Branko Jelić - Mira Perić - Milica Zdravković, Beograd: Biblioteka XX vek, Beograd, 1994. [orig.] TODOROV, Tzvetan. *Noues et les autres. La réflexion française sur la diversité humain*. Editions de Seuil, 1989.
- FIŠELOV 1999: FISHELOV, David. „The Birth of a genre“, *European Journal of English Studies*, 3:1 (1999), 51–63. DOI: 10.1080/1382557990857442

Aleksandar M. Kostadinović

ČEDOMILJ MIJATOVIĆ'S AND VLADAN ĐORĐEVIĆ'S "CULTURAL LETTERS":
FROM TRAVEL EPISTOLOGRAPHY TO TRAVEL REPORTAGE

Summary

The primary focus of our study is on the writings by Čedomilj Mijatović (*Letter from London*) and Vladan Đorđević (*One Night in Athens*), which were published in the final year of the literary journal *Otadžbina* (1892). The editors of *Otadžbina* expected that "cultural letters" would be recurrent contributions from collaborators living abroad as "periodic reports on the major and noteworthy elements" of the spiritual and cultural movement among various European nations. From the standpoint of historical poetics, the morphological changes are particularly interesting: travel letters are transformed into the type of travel reportage that would not be prominently present in Serbian literature until the period between the two world wars. Given the fact that these are unnoticed and unstudied texts of two important Serbian writers of the 19th century, our analytical insights could enable the refinement and correction of established judgements in literary history as well as a closer determination of the ideological point of view from which the image of the foreign world is modelled in their travel prose.

Keywords: Serbian travelogue of the 19th century, travel letters, travel reportage, imagology, image of the alien world, Čedomilj Mijatović, Vladan Đorđević

